

Іван Терлюк

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,
кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії держави і права
i.terlyuk2406@gmail.com

УКРАЇНСЬКИЙ ЄВРОПОЦЕНТРИЗМ: ПЕРШІ СПРОБИ ПОЛІТИЧНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ІДЕЇ (1917–1921 рр.)

Досліджено проблему впровадження у вітчизняну державно-правову практику революційної доби “західноєвропейських” цінностей – демократії, розподілу влад, верховенства права, прав людини. Наголошено на тому, що такий напрям політичного розвитку для українців був природним, порівняно з іншими. Зроблено висновок, що український європоцентризм і сто років тому, і сьогодні, по суті – україноцентризм.

Ключові слова: українські національні державні формації; український європоцентризм; європейські цінності; європейський цивілізаційний простір.

Іван Терлюк

УКРАИНСКИЙ ЕВРОПОЦЕНТРИЗМ: ПЕРВЫЕ ПОПЫТКИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ИДЕИ (1917–1921 гг.)

Исследуется проблема внедрения в отечественную государственно-правовую практику революционной эпохи “западноевропейских” ценностей – демократии, разделения властей, верховенства права, прав человека. Отмечается, что такое направление политического развития для украинцев было естественным, по сравнению с другими. Сделано вывод, что украинский европоцентризм и сто лет назад, и сегодня, по сути является украиноцентризмом.

Ключевые слова: украинские национальные государственные формации; украинский европоцентризм; европейские ценности; европейское цивилизационное пространство.

Ivan Terlyuk

Institute of Jurisprudence and Psychology
Lviv Polytechnic National University
Department of History of State and Law
Ph. D., Assoc. Prof.

UKRAINIAN EUROCENTRISM: THE FIRST ATTEMPTS OF POLITICAL REALISATION OF THE IDEA (1917–1921)

The problem of implementation into national legal practice the state-revolutionary era of “Western” values of democracy, separation of powers, rule of law and human rights is researched.

The direction of this political development is noted to have been natural for the Ukrainian people, in comparison with others. The Ukrainian Eurocentrism is concluded to have been essentially ukrayinotsentryzm a hundred years ago and today.

Key words: Ukrainian national state formation; Ukrainian Eurocentrism; European values; the European civilization space.

Постановка проблеми. Сьогодні у науковій думці під терміном “європоцентризм” (тут і далі курсив наш. – *I. T.*) розуміють уявлення про європейський континент як про центр культурно-історичного розвитку людства, відповідний світогляд чи підхід у гуманітарних науках, навіть політичну ідеологію, що розглядають європейську культуру та історію як центральні частини світової історії та культури. Також треба мати на увазі, що у багатьох країнах, які колись були європейськими колоніями, ідеологія європоцентризму сприймається неоднозначно, і навіть оцінюється як расистська чи колонізаторська [4].

Вважаємо, що в Україні цей термін унаслідок її історичного розвитку має зовсім інше смислове навантаження. Наш народ на своїх етнічних землях тривалий час розвивався у системі європейських політичних, правових та культурних традицій, що поєднувало його з європейським цивілізаційним простором. Відтак у нашому розумінні термін “європоцентризм” для України (український європоцентризм. – *I. T.*), передовсім, є категорією цивілізаційного вибору українського народу. А “європейська модель” політичного розвитку, що у сьогоденнішніх українців апіорі асоціюється, передовсім, з поняттями парламентаризму, демократії, розподілу влад, верховенства права, приблизно такою ж уявлялася нашим предкам сто років тому. Відтак, як для національних державних формацій революційної хвилі сторічної давності, так і для сучасної України український європоцентризм – це питання ціннісних основ, орієнтація (європейська. – *I. T.*) на які Україні як державі дасть можливість успішно розвиватися через входження до світової спільноти й збереження своїх суверенітету і безпеки.

Аналіз дослідження проблеми. Означена у заголовку наукова проблема має загалом поважну історіографію. Згідно з ідеологією європоцентризму написані праці багатьох відомих європейських вчених, чимало з яких тільки за останні декілька років перекладено українською мовою (напр.: Ж. Ле Гофф, Н. Еліас, М. Геффернен, Я. Моріс та ін.). Проблему належності українського народу до європейської цивілізації, європейські цінності, переваги європейського способу життя тощо фрагментарно досліджували представники чи не усіх гуманітарних наук в контексті умовно “європейськості українців”, тобто наявності тих чи інших рис української історії та культури, права і державності, поєднаних з європейськими. Маємо різноаспектні дослідження філософів (напр.: М. Розумний, О. Мироненко), істориків (напр.: Л. Мельник, І. Гирич, С. Плохій чи Я. Грицак), істориків права (напр.: В. Макарчук, Т. Андрусяк, М. Кобилецький, Б. Тищик, П. Гураль чи М. Мірошниченко), вчених-конституціоналістів (напр.: С. Головатий, П. Стецюк чи В. Речицький), політологів (напр.: О. Рафальський) тощо. Так само маємо доволі об’ємну історіографію українських національних державних формацій 1917–1921 рр. За підрахунками О. Мироненка, лише у “заангажованій” радянській літературі цього періоду стосується близько 15 тис. книг і статей, 80 багатотомних збірників документів. За останні двадцять років радянської державності тільки в Україні опубліковано 2 тис. книжок, брошур і статей на цю тему [8, с. 6]. Зайве наголошувати, що інтерес до цих подій в Україні після 1991 р. тільки зростає. Разом з тим, ми не знаємо жодного цілісного дослідження проблеми європейськості українського народу, його належності до європейського цивілізаційного простору. Також нам не відома жодна спроба істориків чи істориків права поглянути на українське національне державотворення початку минулого століття крізь призму орієнтації на т. зв. “європейську модель”. Отож переконані, що у цій проблематиці ще залишається чималий інтелектуальний ресурс.

Мета статті – привернути увагу до проблеми європейськості українського народу, його належності до європейського цивілізаційного простору; показати особливості спроб політичної реалізації ідеї європоцентризму як “європейської моделі” державотворення, національними державними формаціями доби Української національно-демократичної революції (1917–1921 рр.).

Виклад основного матеріалу. Варто наголосити, що ідея українського європоцентризму сформувалася та еволюціонувала впродовж другої половини XIX – початку XX ст. в українській політико-правовій думці як форма цивілізаційного підходу щодо обґрунтування самобутності українського народу, його належності до європейського цивілізаційного простору, а отже – й сприйняття європейського напрямку розвитку, зокрема й розбудови національної держави як природного, порівняно з іншими.

Найвиразніших ознак ідея українського європоцентризму набула в останній чверті XIX ст., коли Михайло Драгоманов прямо закликав українців повернутися до європейського світу. Погоджуємося з думкою відомого історика Л. Мельника про те, що М. Драгоманов був першим з українців, хто зробив спробу науково обґрунтувати ідею європейськості української нації, запропонувавши розглядати її у контексті концепції *європеїзму*, яку він розробив [7, с. 57–68].

Другою, після М. Драгоманова, особою, яка, за влучним висловом І. Гирича, розширила рамки українського проекту, пов’язуючи його з європейською перспективою, був Михайло Грушевський [1, с. 15]. Його сучасники говорили про нього і говорять нащадки як про людину, яка писала історію і творила історію. Європоцентризм М. Грушевського мав дві складові. З одного боку, проявився у його фундаментальних працях, зокрема у багатотомній “Історії України-Русі”, де вчений, серед іншого, доводив, що в історичній перспективі Україна постала як частина саме європейського простору, а з іншого – у практичній діяльності на чолі Української Центральної Ради, коли потенційно створилися умови для політичної реалізації європоцентризму.

Гадаємо, що великою заслугою, передовсім М. Грушевського, є той факт, що Українська Центральна Рада (далі – УЦР) майбутню Україну уявляла демократичною державою, у якій панувало б верховенство права, а система політичної організації держави ґрунтувалася б на парламентаризмі, з чітко розмежованими функціями законодавчої та виконавчої влад за привілейованого становища парламенту.

Є підстави стверджувати, що у концептуальному плані М. Грушевського як керівника УЦР щодо побудови національної держави такий поділ влад передбачався. І навіть більше, його елементи існували у реальному державотворенні. І попри справедливе твердження про те, що у класичному варіанті поділу влад за доби Центральної Ради в Україні не було, що усі владні структури українців з березня 1917 до квітня 1918 рр. тільки прагнули втілювати ідею української державності, однак так і не стали справжніми державними органами [9, с. 21], саме такий напрям розвитку “Першої УНР” відображено у законодавстві, зокрема конституційному.

Чи не найчіткіше принцип розподілу функцій різних гілок влади в державі: законодавчої, виконавчої та судової у конструюванні державних структур втілено в Конституції УНР – “Статуті про державний устрій, права і вольності УНР” [11, с. 330–335]. Конституція, що готувалася за зразком демократичних конституцій Європи та США, стала закономірним підсумком розвитку державно-політичного процесу в Україні.

Згідно зі “Статутом про державний устрій, права і вольності УНР” законодавчу владу на постійній основі здійснювали Всенародні Збори, які мали на три роки обиратися таємним голосуванням на принципах загального і рівного виборчого права та засадах гендерної рівності. Лише Всенародні Збори мали право ухвалювати закони. Право законодавчої ініціативи належало Президії Всенародних Зборів, партійним фракціям, групам депутатів (не менше ніж з 30 осіб), Раді Народних Міністрів, органам місцевого самоврядування, які об’єднували не менше ніж 100 тис. виборців, виборцям у кількості не менше за 100 тис. осіб. Вища виконавча влада, що належала Раді Народних Міністрів, мала координувати й контролювати діяльність установ місцевого самоуправління, не порушуючи їх, визначеної законом (!!!), компетенції. Вона формувалася головою Всенародних Зборів, а склад і програму уряду затверджував парламент. Перед ним уряд відповідав за свою діяльність. Судова влада мала бути незалежною і здійснюватись іменем УНР виключно судовими установами. Генеральний суд обирали Всенародні Збори на п’ять років.

Судочинство оголошувалося усним і гласним, усі громадяни, незалежно від посад, – рівними перед судом і перед законом. Передбачалося, що судові рішення не можуть скасувати ні законодавчі, ні адміністративні органи влади.

Місцевими органами влади й управління ставали виборні ради та управи – у громадах (сільських і міських), волостях, землях, яким “належить єдина безпосередня місцева влада: міністри УНР тільки контролюють їх діяльність, безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народної Республіки”.

На наш погляд, європоцентризм УЦР як потяг до впровадження європейських цінностей у політичне життя також виявився у тому, що одне з центральних місць у Конституції посідали права людини. Основний закон УНР гарантував усім громадянам УНР рівні громадянські й політичні права: соціальне походження, віросповідання, національність, освітній рівень чи майнове становище не давали їм ніяких привілеїв. Конституція проголошувала рівність прав та обов’язків для чоловіків і жінок, й окреслювала широкий спектр гарантій прав особистості: передбачала заборону затримання громадянина, за винятком випадків затримання на місці злочину, та й тоді затриманого мали звільнити через 24 години, якщо суд не виявить підстав для подальшого затримання. Для проведення обшуку також була потрібна санкція суду. Заборонялося застосування конфіскації як покарання, було скасовано смертну кару, тілесні покарання та інші акти, що принижують людську гідність. Заборонялося влаштовувати обшуки у житлових приміщеннях тощо.

Зважаючи на зазначене, як нам видається, маємо підстави погодитися з висновками А. Захарчука, який стверджував, що становлення української держави часів Центральної Ради відбувалося за загальноєвропейською моделлю державності кінця XIX – початку XX ст. [5, с. 7].

Українська історіографія не дає неоднозначних оцінок місця і ролі “Української Держави” у вітчизняних державотворчих процесах. Так само важко однозначно визначити й характер державної системи, до якої прямував гетьман. Найправдоподібніше, це мала бути конституційна монархія, однак відмінна від традицій самодержавної системи в Росії [2, с. 127], в якій монарх, за словами російського поета О. Пушкіна (ода “Вольность”), стояв “вище за все, вище навіть закону”. У новітньому українському гетьманаті навпаки, вже в ухвалених першого дня нормативних актах усіляко наголошувалося на цінностях права й верховенстві закону, захисті прав людини і громадянина. Вважаємо, що положення “Законів про тимчасовий державний устрій України” про недоторканість власності й оселі кожного громадянина, неможливість переслідування громадян “за злочинні вчинки тільки як в черзі, законом визначеній” або констатація того, що ніхто не може бути затриманий чи судимий і покараний, “крім як у випадках, законом визначених”, демонстрували європоцентричний напрям розвитку Української Держави.

Період влади Директорії був найтривалішим і, очевидно, найскладнішим в історії української національної державності 1917–1921 рр. [Див. докл.: 10, с. 149–206]. Однак сталі тенденції до європоцентризму Директорії УНР спостерігаються щойно з літа 1919 р., коли після невдалого експерименту розбудови держави за радянським зразком (“трудовий принцип”) у союзі з більшовицькою Росією проти держав Антанти (політична лінія В. Винниченка), вдалися до спроби реалізації проекту української національної державності на основі “європейської моделі” (пов’язувалася з утвердженням принципу розподілу влад через розвиток парламентаризму, а в українському контексті – через скликання Установчих Зборів) і спільну з Антантою боротьбу проти радянської Росії, яку втілювала друга чільна особа – С. Петлюра. Попри те, що європоцентричний напрям тогочасної української державно-правової практики не мав чітко окреслених форм, він залишався незмінним до останніх днів існування УНР.

Правовою основою взятого Директорією УНР курсу на реалізацію “європейської моделі” побудови держави стала Серпнева (1919 р.) Декларація Директорії, яка проголосила тезу про те, що подальший суспільно-політичний розвиток України мав здійснюватися на основі демократичних принципів державотворення і ґрунтуватися на залученні до державного будівництва усіх суспільних верств. На наш погляд, найповніше європоцентризм Директорії у цей час виявився у створенні Державної Народної Ради (далі – ДНР) як законодавчого органу влади УНР доби Директорії [3, с. 681–689].

ДНР утворено на підставі ухваленого Радою Народних Міністрів (далі – РНМ) Закону “Про Державну Народну Раду УНР”, який затвердила Директорія в особі С. Петлюри 12 листопада 1920 р. Зазначений законодавчий акт був конституційним: визначав склад, порядок формування, скликання й компетенцію пропонованого законодавчого органу влади (за О. Мироненком – передпарламенту) [8, с. 159–160], УНР та права депутатів ДНР. Зокрема, робота ДНР мала відбуватися сесійно: передбачались чергові (три – *І. Т.*) й надзвичайні сесії. Планувалось, що перше засідання Ради відкриє голова Директорії чи голова РНМ, а потім надасть трибуну найстаршому за віком члену ДНР (ознака європейської політичної культури – *І. Т.*). Термін функціонування ДНР мав тривати до скликання парламенту УНР.

Закон доволі чітко визначав компетенцію Ради. Висловлення недовіри РНМ чи окремим міністрам мало спричинити їх негайну відставку. Як намагання імплементувати європейську практику щодо відповідальності посадових осіб можна розцінювати норму закону, за якою ДНР за наявності не менше ніж половини її членів двома третинами голосів присутніх мала можливість за умисні або тяжкі недбалі порушення службових обов’язків чи законів притягти голову уряду або міністрів до кримінальної відповідальності через Вищий суд УНР. У такому разі призупинялося виконання повноважень для такої особи, а у разі виправдання судом їх поновлювали.

Згідно з європейською політичною практикою у законі було визначено статус депутата ДНР. Він вважався представником громадян УНР, свої обов’язки мав виконувати тільки особисто, і за свою діяльність відповідав лише перед ДНР. Особа депутата проголошувалась недоторканою. Члену ДНР дозволялось висловлювати на засіданнях будь-які погляди і міркування, але за непристойну поведінку під час сесії ДНР головуючий міг накласти на винного дисциплінарне стягнення, згідно з Регламентом. З дозволу ДНР приватна особа, яка вважала, що депутат порушив її права у виступі на сесії, могла притягти його до суду. Члену Ради заборонялось купувати або орендувати державне майно та отримувати державні концесії.

Конституційний закон про Державну Народну Раду виявився, по суті, останнім на українській землі практичним кроком С. Петлюри та його уряду з метою створити дієздатний передпарламент, який би започаткував формування органу законодавчої влади у класичному його розумінні, й став яскравою ілюстрацією українського європоцентризму доби Директорії УНР.

Що стосується європейськи зорієнтованої діяльності ЗУНР, то поділяємо думку М. Луцького про те, що вже сам факт проголошення національної держави західних українців необхідно розцінювати не тільки як акт політичної та соціальної справедливості, але й як можливість для їх вільного розвитку нарівні з іншими європейськими народами [6, с. 357]. Також серед ознак європоцентризму ЗУНР – її активна законодавча діяльність, що була зорієнтована на міжнародно-правові норми тогочасної Європи, відповідала їм і навіть дещо випереджувала (напр., законодавство про мови).

Висновки. Перші спроби політичної реалізації ідеї українського європоцентризму як ідеї належності України до європейського цивілізаційного простору й сприйняття європейського напрямку розвитку припадають на добу Української революції 1917–1921 рр. Вони виявляли себе у намаганні українських національних формацій впровадити у державно-правову практику цінності демократії, розподілу влад, верховенства права, прав людини. Априорі тоді, як і сьогодні, ці поняття асоціювалися з європейськими, і для українців були природним напрямом політичного розвитку, порівняно з іншими. З цього погляду, український європоцентризм, по суті, сто років тому був, і сьогодні є україноцентризмом.

1. Гирич І. Михайло Грушевський: публіцистика української революції (1917–1919) / Ігор Гирич // Грушевський М. С. Повороту не буде! : Соціально-політичні праці 1917–1918 рр. / М. С. Грушевський; упоряд., передм. І. Гирича; текстологія С. Панькової. – Харків: Видавець Савчук О. О., 2015. – С. 9–42. 2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с. 3. Директорія. Рада Народних Міністрів Української Народної республіки, 1918–1920: докум. і матер. / Ін-т історії НАН України; Т. 2 / ред. кол.: В. Верстюк, О. Бойко та ін. – К.: Вид-во ім. О. Телізи, 2006. – 743 с. 4. Європоцентризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%>

5. Захарчук А. С. Політико-правові аспекти державотворення періоду Центральної ради: автореф. ... д-ра. юрид. наук / Інститут законодавства Верховної Ради України. – К., 2010. – 38 с. 6. Луцький М. І. Право і система законодавства Західно-Української Народної республіки: дис. ... д-ра юрид. наук / Відкритий Міжнародний університет розвитку людини “Україна”. – К., 2016. – 418 с. 7. Мельник Л. Утвердження ідеї українського національного самовизначення (кінець XVIII – початок XX ст.) / Леонід Мельник. – Вид. друге, доповн. – К.: ПП Сергійчук М. І., 2012. – 103 с. 8. Мироненко О. Витоки українського революційного конституціоналізму 1917–1920 рр.: теоретико-методологічний аспект / О. М. Мироненко. – К., 2002. – 260 с. 9. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М. Мироненко. – К., 1995. – 328 с. 10. Терлюк І. Я. Національне українське державотворення 1917–1921 рр.: історико-правовий нарис / І. Я. Терлюк. – Львів: Вид-во Тараса Сороки, 2007. – 260 с. 11. Українська Центральна рада: документи і матеріали. У 2 т. – Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. / Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України / упоряд.: В. Ф. Верстюк (кер.), О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький, ін. – К.: Наук. думка, 1997. – 424 с.

REFERENCES

1. Hyrych I. Mykhaylo Hrushevs'kyi: publitsystyka ukrayins'koyi revolyutsiyi (1917–1919) [Hrushevsky: Ukrainian journalism revolution (1917–1919)]. Hrushevs'kyi M.S. Povorotu ne bude! : Sotsial'no-politychni pratsi 191–1918 rr. / M. S. Hrushevs'kyi; uporyad., peredm. I. Hyrycha; tekstolohiya S. Pan'kovoyi. Kharkiv: Vydavets' Savchuk O. O., 2015. pp. 9–42. 2. Hrytsak Ya. Narys istoriyi Ukrayiny: formuvannya modernoyi ukrayins'koyi natsiyi XIX–XX st. [Outline of the history of Ukraine of modern Ukrainian nation nineteenth and twentieth centuries]. Kiev: Geneza, 2000. 360 p. 3. Dyrektoriya. Rada Narodnykh Ministriv Ukrayins'koyi Narodnoyi respubliki, 1918–1920: Dok. i materialy [Directory. The Council of Ministers of the People's Ukrainian People's Republic, 1918–1920, Doc. and materials]. Inst. istoriyi NAN Ukrayiny; T. 2 / Red. kol.: V. Verstyuk, O. Boyko ta inshi. Kiev: Vyd-vo im. O. Telihi, 2006. 743 p. 4. Yevropotsentryzm [Elektronnyy resurs] Rezhym dostupu: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%84%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC> 5. Zakharchuk A. S. Polityko-pravovi aspekty derzhavotvorenniya periodu Tsentral'noyi rady. Avtoreferat ... dokt. yuryd. nauk [Political and legal aspects of the state of the Central Council period.]. Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. Kiev, 2010. 38 p. 6. Luts'kyi M. I. Pravo i systema zakonodavstva Zakhidno-Ukrayins'koyi Narodnoyi respubliki: dys. ... dokt. yuryd. nauk [Law and legal system of the West Ukrainian People's Republic]. Vidkrytyy Mizhnarodnyy universytet rozvytku lyudyny “Ukrayina”. Kiev, 2016. 418 p. 7. Mel'nyk L. Utverzhennya ideyi ukrayins'koho natsional'noho samovyznachennya (kinets' XVIII – pochatok XX st.) [The promotion of the idea of Ukrainian national identity (the end of XVIII – XX centuries)]. Vydannya druhe, dopovnene. Kiev: PP Serhiychuk M. I., 2012. 103 p. 8. Myronenko O. M. Vytoky ukrayins'koho revolyutsiynoho konstytutsionalizmu 1917–1920 rr. teoretyko-metodolohichnyy aspekt [The origins of the Ukrainian revolutionary constitutionalism 1917–1920. Theoretical aspects]. Kiev, 2002. 260 p. 9. Myronenko O. M. Svitoch ukrayins'koyi derzhavnosti. Polityko-pravovyy analiz diyal'nosti Tsentral'noyi Rady [Torch of Ukrainian statehood. Political and legal analysis of the Central Council]. Kiev, 1995. 328 p. 10. Terlyuk I. Ya. Natsional'ne ukrayins'ke derzhavotvorennya 1917-1921 rr.: istoriko-pravovyy narys [Ukrainian national state of 1917–1921: historical and legal essay]. L'viv: Vyd-vo Tarasa Soroky, 2007. 260 p. 11. Ukrayins'ka Tsentral'na rada: Dokumenty i materialy. U 2 t. – T. 2: 10 hrudnya 1917 r. – 29 kvitnya 1918 r. [Ukrainian Central Rada, documents and materials. In 2 t. – Vol 2: December 10, 1917 – April 29, 1918]. Instytut istoriyi Ukrayiny. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchikh orhaniv vlady i upravlinnya Ukrayiny / Uporyadn.: V. F. Verstyuk (ker.), O. D. Boyko, Yu. M. Hamrets'kyi, in. Kiev: Nauk. dumka, 1997. 424 p.

Дата надходження: 19.03.2017 р.